BADIIY MATNDA METAFORALARNING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI

A’zimova Shahzodaxon Zafarjon qizi
Dang‘ara tumani 13- maktabning ingliz tili o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy matnda metaforaning lingvopoetik tabiati, uning semantik, estetik, ekspressiv, kognitiv va lingvomadaniy imkoniyatlari tadqiq etiladi. Metafora faqat nom ko‘chishi hodisasi sifatida emas, balki badiiy tafakkurni shakllantiruvchi, matnning obrazlilik darajasini oshiruvchi hamda muallifning individual-estetik qarashlarini ifodalovchi lingvopoetik vosita sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotda metaforaning badiiy matn tarkibidagi funksional xususiyatlari, kontekstual faollashuvi, inson va tabiat, vaqt va makon, ruhiy holat hamda ijtimoiy hodisalarni obrazli ifodalashdagi imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, metaforaning an’anaviy va individual-mualliflik shakllari o‘rtasidagi farqlar yoritiladi. Maqolada metaforani o‘rganishda semantik, lingvopoetik, kontekstual, kognitiv va lingvomadaniy yondashuvlarning o‘zaro aloqadorligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: metafora, lingvopoetika, badiiy matn, obrazlilik, metaforizatsiya, ekspressivlik, kognitiv metafora, lingvomadaniyat, individual uslub, poetik funksiya., poetic function.

Badiiy matn tilning estetik imkoniyatlari eng faol namoyon bo‘ladigan kommunikativ makonlardan biridir. Unda so‘z faqat nominativ vazifani bajarib qolmay, qo‘shimcha ma’no, emotsional-ekspressivlik va obrazlilikni ham yuzaga keltiradi. Shu nuqtayi nazardan metafora badiiy matnning muhim lingvopoetik vositalaridan biri hisoblanadi. Metafora hodisasi zamonaviy tilshunoslikda semasiologik, stilistik, kognitiv va lingvomadaniy yo‘nalishlarda o‘rganilmoqda. O‘zbek tilshunosligida ham metaforaning turli jihatlari bo‘yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan, metaforaning milliy tafakkur bilan aloqasi, kognitiv tabiati va badiiy matndagi funksional xususiyatlari zamonaviy tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Badiiy matnda metaforaning qimmati shundaki, u mavjud voqelikni bevosita nomlash o‘rniga uni boshqa obraz orqali idrok etishga imkon beradi. Natijada oddiy nominativ birlik estetik jihatdan yuklangan poetik birlikka aylanadi.

Metaforaning lingvopoetik tabiati

Metafora ikki tushuncha yoki hodisa o‘rtasidagi muayyan o‘xshashlik asosida bir nomning boshqa tushunchaga ko‘chirilishi natijasida yuzaga keladi. Biroq badiiy matnda metafora oddiy ma’no ko‘chishidan ancha keng hodisadir.

Lingvopoetik nuqtayi nazardan metafora: - obraz yaratadi;
- matnning emotsional ta’sirini kuchaytiradi;
- yashirin ma’nolarni yuzaga chiqaradi;
- muallifning munosabatini ifodalaydi;
- o‘quvchining estetik idrokini faollashtiradi;
- individual badiiy uslubni shakllantiradi.

Shu sababli metaforani faqat “bir predmet nomining boshqa predmetga ko‘chishi” sifatida izohlash uning badiiy mohiyatini to‘liq ochib bermaydi.

5. Metaforaning badiiy-obrazlilikni shakllantirishdagi o‘rni Badiiy matnning asosiy belgilaridan biri obrazlilikdir. Metafora ana shu obrazlilikni shakllantirishning eng samarali vositalaridan biridir. Masalan, “yurakdagi muz” birikmasida “muz” o‘zining bevosita fizik ma’nosida emas, balki insonning sovuqqonligi, hissiy befarqligi yoki iztirobli ruhiy holatini ifodalovchi obraz sifatida qo‘llanadi.

Bu yerda:

muz → sovuqlik → ruhiy holat

tarzidagi semantik ko‘chish yuzaga keladi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Demak, metafora abstrakt tushunchani konkret obraz orqali ifodalash imkonini beradi.

6. Metaforaning asosiy lingvopoetik funksiyalari
6.1. Estetik funksiya
Metafora matnning badiiy qiymatini oshiradi. Oddiy axborot metafora orqali estetik jihatdan qayta ishlanadi.
6.2. Ekspressiv funksiya
Metafora muallif yoki qahramonning hissiy munosabatini kuchliroq ifodalash imkonini beradi. Masalan, “ko‘nglimga tun cho‘kdi” ifodasida “tun” ruhiy tushkunlikning obrazli ifodasi sifatida xizmat qiladi.
6.3. Kognitiv funksiya
Metafora insonning abstrakt hodisalarni konkret tajriba orqali anglashiga yordam beradi. Zamonaviy kognitiv yondashuvda metafora fikrlash va konseptualizatsiya vositasi sifatida ham qaraladi. O‘zbek tilidagi tadqiqotlarda strukturaviy, orientatsion va ontologik metaforalar kabi turlar ham ajratilmoqda.
6.4. Lingvomadaniy funksiya
Metafora xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi va madaniy qadriyatlarini aks ettirishi mumkin. Shu jihatdan metafora milliy tafakkurning til orqali namoyon bo‘lish shakllaridan biridir.
6.5. Pragmatik funksiya
Metafora muallifning o‘quvchiga ta’sir ko‘rsatish strategiyasini kuchaytiradi. Birgina metaforik birlik o‘quvchini matndagi yashirin ma’noni izlashga undaydi.
7. An’anaviy va individual-mualliflik metaforalari
Metaforalarni qo‘llanish darajasiga ko‘ra shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin:
1. An’anaviy metaforalar.
Ular til jamoasida nisbatan keng tarqalgan va ko‘pchilikka tushunarli bo‘ladi.
2. Individual-mualliflik metaforalari. Bunday metaforalar muayyan ijodkorning badiiy tafakkuri mahsuli bo‘lib, kontekst bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi. Individual metafora muallifning o‘ziga xos poetik olamini yaratishda alohida ahamiyatga ega.
8. Inson va tabiat munosabatini ifodalovchi metaforalar. O‘zbek badiiy matnlarida tabiat hodisalari ko‘pincha insonning ruhiy holatini ifodalash uchun metaforik vosita sifatida qo‘llanadi. Masalan:
- bahor — yoshlik;
- kuz — qarilik yoki ayriliq;
- tong — umid;
- tun — iztirob yoki yolg‘izlik;
- bo‘ron — ichki kurash;
- yomg‘ir — qayg‘u yoki poklanish.

Muallifning qaysi predmet va hodisalarni metaforik asosda tasvirlashi uning individual poetik dunyoqarashini belgilaydi. Bir ijodkor uchun “yo‘l” hayot ramzi bo‘lsa, boshqa ijodkor uchun u taqdir, izlanish yoki ayriliq konseptini anglatishi mumkin. Demak, metaforaning poetik qiymati uning lug‘aviy ma’nosidangina emas, balki muayyan muallif yaratgan kontekstual tizimdan ham kelib chiqadi. Metaforaning yana bir muhim xususiyati uning kontekstga bog‘liqligidir. Bir metaforik birlik turli matnlarda turlicha poetik ma’no kasb etishi mumkin. Shuning uchun metaforani faqat lug‘aviy birlik sifatida emas, balki kontekst + muallif pozitsiyasi + o‘quvchi talqini uchligi asosida tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Metafora badiiy matnning eng faol lingvopoetik vositalaridan biri bo‘lib, u tilning estetik va obrazli imkoniyatlarini namoyon etadi. Metafora orqali konkret predmetlar abstrakt tushunchalarni, tabiat

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

hodisalari inson ruhiyatini, tashqi voqelik esa ichki kechinmalarni ifodalashi mumkin. Shuningdek, individual metaforalar muallifning badiiy tafakkurini va individual uslubini aniqlashda muhim material bo‘lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, badiiy matndagi metaforalarni o‘rganish semantika, stilistika, lingvopoetika, kognitiv tilshunoslik va lingvomadaniyatshunoslikning kesishgan nuqtasida olib borilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aristotel.Poetika.
2. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press.
3. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi.
4. Hakimova M., Rahmatova F. O‘zbek tilida metafora va metonimiya shakllanishida milliy tafakkurning o‘rni // Uzbekistan: Language and Culture. 2025.
5. Rasulova M.A. Dramatik diskursda metafora va uning lingvokulturologik aspekti. Avtoreferat. 2024.
6. Tursunov M.M. Ingliz va o‘zbek tillarida metaforik iboralarning lingvokognitiv xususiyatlari. Avtoreferat. 2021.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.